

Turkish Journal of Diaspora Studies

ISSN: 2717-7408 (Print) e-ISSN: 2757-9247 (Online)
Journal homepage: tjds.org.tr

Dil, Eğitim ve Din Politikaları Çerçevesinde Rusya'da Çokkültürcülük

Suat Beylur

To cite this article: Suat Beylur (2023) Dil, Eğitim ve Din Politikaları Çerçevesinde Rusya'da Çokkültürcülük, Turkish Journal of Diaspora Studies, 3(1), 124-139, DOI: 10.52241/TJDS.2023.0057

To link to this article: <https://doi.org/10.52241/TJDS.2023.0057>

Submission Date: February 25, 2023 **Acceptance Date:** March 22, 2023

Article Type: Research Article

Licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).

Published online: 31 March 2023

Submit your article to this journal [↗](http://tjds.org.tr)

Full Terms & Conditions of access and use can be found at
tjds.org.tr

Dil, Eğitim ve Din Politikaları Çerçevesinde Rusya'da Çokkültürcülük

Suat Beylur

Avrasya Araştırma Enstitüsü, Ahmet Yesevi Üniversitesi, Almatı, Kazakistan

Özet

Tarih boyunca büyük göçler ve insani hareketliliğin yaşandığı bir bölgede bulunan Rusya, çok sayıda etnik ve kültürel topluluğun yaşadığı federal bir devlettir. Çarlık Rusyası'nın yayılmacı politikaları ve onun mirasçısı Sovyetler Birliği döneminde uygulanan sürgün ve yeniden iskân politikaları, bugünkü Rusya Federasyonu'nu her açıdan daha da çokkültürlü bir hale getirmiştir. Resmi rakamlara göre Rusya Federasyonu, 100 civarında farklı dilin konuşulduğu 193 farklı etnik gruba ev sahipliği yapmaktadır. Bu yönüyle Rusya Federasyonu, kültürel çeşitlilik açısından dünyadaki eşsiz ülkelerin başında gelmektedir. Bu çalışma, dil, eğitim ve dini alana yönelik yasal çerçeve, kurumlar ve uygulamalar bağlamında Rusya'nın çokkültürcü politikalarını tarihsel tecrübe ışığında incelemeyi amaçlamaktadır. Mevcut literatürün yanı sıra ilgili mevzuat ve uluslararası örgütlerin raporlarından yararlanılan bu çalışmada, Rusya'daki çokkültürcü politikaların, 1990'lerden günümüze nispeten daha liberal bir başlangıçtan güvenlik odaklı ve merkezîyetçi bir yaklaşıma kaydığı bulgusuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Çokkültürcülük, Rusya, Dil, Eğitim, Din, Göç

Russia's Multicultural Policy in Language, Education and Religion

Suat Beylur

Eurasian Research Institute, Akhmet Yassawi University, Almaty, Kazakhstan

Abstract

Located in a region that has witnessed many migrations and human mobility throughout history, Russia is a federal state where many ethnic and cultural communities live. The expansionist policies of Tsarist Russia and the exile and resettlement policies implemented in the period of its inheritor, the Soviet Union, made today's Russian Federation even more cosmopolitan from every angle. According to official figures, the Russian Federation is home to 193 different ethnic groups, and around 100 different languages are spoken. This study aims to examine Russia's multicultural policies in the context of the legal framework, institutions and practices regarding language, education and religion in the light of historical experience. This study examines the existing literature, relevant legislation and reports from international organizations, and finds that multicultural policies in Russia started from a liberal and decentralized point in the early 1990s, but then shifted to a security-oriented and centralized approach.

Keywords

Multiculturalism,
Russia, Language,
Education, Religion,
Migration

Giriş

Uzunca bir dönem Türk/Moğol hâkimiyetinde yaşayan Ruslar, 16. yüzyılın başlarında Moskova Knezliği'nin öncülüğünde siyasi birliklerini gerçekleştirdikten sonra hızlı bir yayılma sürecine girmiştir. Başlangıçta ağırlıklı olarak Rus (Slav), Türk ve Moğol halklarından müteşekkil olan Rusya, genişleyerek I. Petro döneminde (1672-1725) imparatorluk haline gelmiştir (Kurat, 1987, s. 81-97) Çarlık Rusyası'nın, Doğu-Batı ve Güney-Kuzey istikametlerinde hâkimiyetini daha da genişletmesi ile bünyesindeki etnik, dini ve kültürel çeşitlilik daha da artmıştır. Çok kısa bir zamanda 21 milyon kilometrekarelik oldukça geniş bir alana yayılan Çarlık yönetimi, söz konusu bu çeşitliliği yönetebilmek ve hâkimiyetini devam ettirmek üzere Bolşevik Devrimi'nden (1917) çok öncesinde bir kısım politikaları devreye koymuştur. II. Katerina döneminde (1729-1796) özellikle Müslüman topluluklara eğitim ve dini alanda tanınan birtakım imtiyazları bu kapsamda örnek olarak verebiliriz (Alp, 2013, s. 119).

Rus İmparatorluğu'nun zayıflamaya başladığı, Bolşevik Devrimi'ne (1917) giden süreçte olası parçalanmayı önlemek üzere ortaya çıkan Avrasyacılık akımını, Rusya'nın çok-kültürlü politikalarının ideolojik başlangıcı olarak kabul edebiliriz. Bununla birlikte Slavofil yaklaşımın kısmen de olsa terk edilip Ortodoks ve Müslüman halkların birlik ve dayanışması temeline oturtulan (Klasik) Avrasyacılığın düşünsel temelleri, merkezinde N. S. Trubetskoy, Petr Savitski ve George Vernadski gibi düşünürlerin çalışmaları ile Bolşevik Devrimi sonrasına uzanır (Beylur, 2021, s. 44-47). Medeniyeti Avrupa'ya has bir olgu olarak gören genel kabule karşı çıkarak bütün medeniyetlerin eşit olduğunu savunan Avrasyacılar, Avrasya medeniyetinin Rus (Slav) ve Türk (Turan) halklarının ortak bir sentezi olduğunu savunur (İsmayilov, 2011, s. 28; İsmayilov, 2012, s. 1). Avrasyacı akım (yeni Avrasyacılık olarak), basın, yayın ve araştırma faaliyetleriyle Sovyetler Birliği sonrasında da Rus iç ve dış politikasında etkili bir konuma sahiptir. Ekonomik, politik ve kültürel sahalarda canlı tutulmaya çalışılan Avrasyacılık akımı, aynı zamanda Rusya merkezli Avrasya Halklar Asamblesi gibi oluşumlar aracılığıyla eski Sovyetler Birliği coğrafyasındaki etnik ve kültürel topluluklar arasında barış ve birlikte yaşama kültürü temelinde iletişimin geliştirilmesine yönelik faaliyetler yürütmektedir (Eurasia-Assembly, 2022).

Tekrar Sovyetler Birliği'nin kuruluş dönemine geri dönersek, Devrimin ardından Bolşevik Hükümeti, yayınladığı "Rusya Halklarının Hakları Deklarasyonu" ile (Kasım 1917) self determinasyon hakkı dâhil olmak üzere azınlık halklara çeşitli haklar tanımıştır (Boris Yeltin Presidential Library, 2022). Söz konusu bu deklarasyon 1923 yılında uygulamaya konulan ve Rus olmayan halkların dillerinin geliştirilmesi, kültürlerinin korunması ve devlet kademelerindeki görünürlüğünün sağlanmasını amaçlayan Korenezatsiya (yerleş-tirme) politikası ile desteklenmeye çalışılmıştır (Liber, 1991, s.18-20). Devamında, SSCB (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği) Yüksek Meclisi'nin alt kanadında ulusal unsurlara ilave olarak etnik toplulukların da temsil edilmesi sağlanmıştır (Vucinich, 1950, s.

181). 1940 sonrası dönemde Müslüman halklar için SSCB genelinde açılan dini idareleri de bu kapsamda değerlendirmek mümkündür (Erşahin, 1998, s. 130). SSCB'nin ilk yıllarında kültürel çeşitliliğin desteklenmesi alanlarında uygulamaya konan dil politikaları da dikkat çekicidir. Rusça, Gürcüce ve Ermenice gibi diller dışında yazı diline sahip olmayan azınlıklar için yazı dillerinin oluşturulması yönünde çalışmalar yapılmış ve 1930'lu yıllarda ilgili dillerde eğitime dahi başlanılmıştır (Şahin, 2016, s. 24). Dönemi için pozitif ayrımcılık açısından oldukça iddialı ancak büyük ölçüde konjonktürel, sembolik ve aynı zamanda kontrol amaçlı olan bu adımların bazıları, kısa bir zaman sonra Stalin döneminde rafa kaldırılmış, Rusça dışındaki diğer dillerde eğitim yasaklanmış ve bütün farklı kimlikler asimilasyona tabii tutulmuştur. Kruşçev döneminde kısmi bir rahatlama yaşanmış olsa da 1980'lere kadar bütün alt kimlikler, Rus kimliği temelinde dilsel ve kültürel olarak Ruslaştırılmaya çalışılmıştır (Adilbayev, 2002, s. 84). 1985'den itibaren başlatılan yeniden yapılandırma politikalarının (Perestroyka) bir sonucu olarak dil, eğitim ve dini alanda bir rahatlama yaşanırken aynı zamanda sessiz bir şekilde adem-i merkezîyetçi bir yaklaşımın benimsendiği söylenebilir (Zubok, 2021, s. 22-29). Dönemsel değişimlere rağmen her alanda asimilasyon politikalarının sürdürüldüğü SSCB döneminde, uygulamalara rağmen etnik ve milli kimliklerin korunmasının, din ve vicdan özgürlüğünün şeklen de olsa Sovyetler Birliği Anayasası'nda güvence altına alındığını belirtmek gerekir (SSCB Anayasası, 1977).

Sonuç olarak, Sovyetler Birliği dağılmadan önce yapılan 1989 tarihli nüfus sayımına göre 15 ulusal cumhuriyet ve diğer otonom bölgelerde yaşayan çeşitli statülere sahip 128 farklı milli ve etnik kimliğe sahip grup ve bunların ait olduğu onlarca inanç grubu bulunmaktaydı (Jang, 2018, s. 12). SSCB'nin dağılması ile söz konusu bu kültürel çeşitlilik doğrudan diğer bağımsız devletlerde olduğu gibi Rusya Federasyonu'na miras kalmıştır. Güncel resmi rakamlara göre Rusya Federasyonu, 100 civarında farklı dilin konuşulduğu 193 farklı etnik gruba ev sahipliği yapmaktadır. Bunlar içerisinde sayıları 50 bin civarında olan nüfusu tehlike altındaki 40 yerel topluluk (indigenous people) bulunmaktadır (Council of Europe, 2021, s. 3). Bütün milli ve etnik topluluklar gibi bu yerel topluluklar da dil ve kültürlerini korumak ve geliştirmek için resmi kayıtlı olarak Federasyon içerisinde sivil toplum yapılanmalarını gerçekleştirebilme hakkına sahiptir. Özetle, Rusya Federasyonu, sahip olduğu kültürel çeşitlilik açısından dünya genelinde ilk sıralarda gelmektedir. Bu nedenle, 17 milyon kilometrekarelik alana dağılan 85 federe birimde Federasyonun birliğinin sağlanması ve ülke genelinde istikrar ve toplumsal barışın korunması Sovyetler Birliği döneminde olduğu gibi bugün de Rusya'nın en öncelikli iç ve dış politika gündemlerinden birisidir.

Rusya'daki çokkültürlülüğün dil, eğitim ve dini alanlardaki yasal çerçeve, kurumsal yapılar ve uygulamalar üzerinden incelendiği bu çalışma esas itibarıyla mevcut literatür, ilgili mevzuat ve uluslararası kuruluşların raporlarına dayanmaktadır. Tarihsel olarak Rusya'daki çokkültürlülüğün oluşum sürecinin özetle verildiği giriş bölümünden sonra

çalışma, çokkültürlülüğün ele alındığı kavramsal çerçeve, yasal çerçeve ve uygulamalar, tartışma ve sonuç bölümlerinden oluşmaktadır. Yer yer değinilmiş olsa da Rusya'nın çokkültürcü politikalarının esas itibariyle yerli topluluklara odaklandığından büyük çoğunluğu Orta Asya kökenli olan göçmen işçiler bu çalışma kapsamına dâhil edilmemiştir.

Kavramsal Çerçeve: Çokkültürlülük ve Çokkültürcülük

Tarih, insanoğlunun siyasi, ekonomik, ekolojik vb. nedenlerle sürekli bir mekânsal hareketliliğine tanıklık etmektedir. Söz konusu bu hareketlilik, tarihsel süreçte bireysel ya da kitlesel olarak çeşitli boyutlarda gerçekleşmiştir. İlk büyük kitlesel göç olarak bilinen Kavimler Göçü ile M.S. 4. yüzyılda başlayan ve kesintisiz devam eden insani hareketlilik, hemen hemen yerkürenin tamamını etkilemiştir. Özellikle 19. yüzyıla damgasını vuran ulusçuluk hareketleri ve sonrasında yaşanan savaşlar ve ortaya çıkan yeni gelişmeler, bu süreci daha da hızlandırmıştır. Daha önceleri büyük oranda zorunlu bir niteliğe sahip olan söz konusu bu insani hareketlilik ya da göç halkasına postmodern çağda gönüllü göçler de eklenmiştir. Tarihsel arka planı, şekli ve kapsamı nasıl olursa olsun göçler, hem öznesi (göçmenler) hem de kabul eden ülke ve toplum açısından bir dizi demografik, ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel sonuçlar doğurmaktadır. Günümüz toplumlarının giderek artan oranda temel olgularından birisi haline gelen çokkültürlülük de bu sürecin bir sonucudur (Beylur, 2022, s. 1). Dolayısıyla çağımızda etnik, dini ve kültürel olarak homojen kalan bir ülkeden bahsetmek çok da mümkün görünmemektedir.

Çokkültürlülüğün ortaya çıkışı, esas itibariyle 15. ve 16. yüzyıl sömürgecilik hareketlerinin bir sonucu olarak kabul edilse de aslında çokkültürcü yaklaşımın fiili uygulamalarının bu dönemden çok öncesine, 7. yüzyıldan başlayarak Buhara'ya, Semerkand'a, Merv'e, Endülüs'e ve İstanbul'a uzandığını söylemek mümkündür (Linhard, 2022; Anık, 2012, s. 119). Ancak çağdaş anlamda ilk defa 1957 yılında İsviçre'de kullanılan kavram, 1960'ların sonlarına doğru özellikle Kanada örneği üzerinden literatürde daha fazla yer bulmaya başlamıştır (Özensel, 2023). Çokkültürlülük, etnisite, dil, din gibi farklılıkların yaşam tarzları ve belirli semboller üzerinden kamusal alandaki görünürlüğüdür. Bu çeşitliliğin siyaset eliyle yönetimi ise çokkültürcülük ya da çokkültürcü politika olarak tanımlanmaktadır (Isin, 2006, s. 406). Çokkültürcülüğü anayasal olarak kabul eden ilk ülke olan Kanada, uyguladığı liberal politikalar ile de çokkültürcülüğün model ülkelerinden birisi olarak gösterilmektedir (Özensel, 2012, s. 57). Kanada dışında Avustralya, ABD ve bazı Avrupa ülkeleri de çokkültürcü politikalar açısından öne çıkmaktadır.

İdeolojik, siyasi ve toplumsal içerimleri bulunan çokkültürcülüğün ne olduğu ya da nasıl algılandığına ilişkin çok sayıda tanıma rastlamak mümkündür. Bunlardan bazılarını özetle verecek olursak çokkültürcülük: devletin bütün kültürel grup ve kimliklere karşı tarafsız olması ve azınlık, göçmen ve yerli topluluklara karşı eşit muamelede bulunması (Kymlicka, 1995, s. 666); farklılıkların devlet politikaları ile yönetimi (Isin, 2006, s.

406); az ya da çok asimilasyonun alternatifi bir ideoloji (Runblom, 1994); liberal demokratik prensiplere dayanan bir siyasi sistemdir (Lyne ve Jupp, 2011, s. XI).

Modern ya da postmodern çağrışımı olsun çoğu çokkültürcülük tanımlarında toplumsal yapıdaki çeşitliliğin yönetimi meselesinin öne çıktığı görülebilir. Batı modelinde ilk uygulanmaya başlandığı 1970'lerden 1990'lı yıllara kadar çokkültürlü politikalarda bir yükseliş görülürken 1990'ların ikinci yarısından itibaren (Kanada hariç olmak üzere) bir geri çekilme yaşanmıştır (Kymlicka, 2012, s. 3). Bunun çeşitli sebepleri bulunmakla birlikte 11 Eylül saldırılarının önemli bir milat olduğu söylenebilir. Öte yandan Avrupa'nın göçmen politikalarında sergilediği performans da bu geri çekilmeye etkili olmuştur. Dönemin Almanya Şansölyesi Merkel tarafından, "paralel topluluklara" neden olduğu gerekçesiyle "tam bir başarısızlık" olarak addedilen çokkültürcülük yaklaşımından "sivil entegrasyon" yönünde ciddi bir değişim yaşanmıştır (Banting ve Kymlicka, 2013, s. 578) Benzer eğilim İngiltere, Fransa ve diğer Avrupa ülkelerinde de izlenmiştir.

Sonuç olarak tarihsel süreçte oluşan siyasal ve toplumsal koşullar her ülkenin kendi çokkültürcü politikalarını doğrudan etkilemektedir. Bu nedenle çokkültürcü uygulamalarda ideal ya da genelgeçer bir model gösterebilmek mümkün değildir. Bilakis her ülkenin ya da kültür coğrafyasının kendine özgü bir modele sahip olduğu söylenebilir. Öte yandan ülkelerin çokkültürcü politikalarında zaman içerisinde bazı değişimler de yaşanabilmektedir. Özellikle 2000 sonrası dönemde hem göçmen politikalarında hem de çokkültürcü politikalarda farklı yaklaşım ve eğilimlerin ortaya çıktığı görülmektedir. Başta Kanada olmak üzere sayıları çok fazla olmayan bir kısım çokkültürlü ülkeler, "çokkültürcü entegrasyon" temelinde daha liberal politikalar izlerken (Kymlicka, 1995, s. 666) Almanya'nın öncülüğünü yaptığı bazı ülkeler de "sivil entegrasyon" yönünde yeni bir yaklaşıma yönelmiştir. Milliyetçiliğin artış gösterdiği Rusya da ise özellikle de 2012 sonrası dönemde Rus etnisitesinin ve Rusçanın öne çıkarıldığı asimilasyonist bir eğilimin gittikçe belirgin olmaya başladığı yönünde değerlendirmeler bulunmaktadır (Antonova, 2007, s. 34).

Rusya'da Çokkültürcü Politikalar: Yasal Çerçeve ve Uygulamalar

Girişte değinildiği üzere İmparatorluk geçmişi olan geniş bir coğrafyaya yayılan Rusya, çok milletli, çok etnili ve çok kültürlü yapısının muhafazası için gerek İmparatorluk dönemindeki gerekse SSCB dönemindeki bir kısım uygulamalarını ve aynı zamanda reflekslerini devam ettiren çok sayıda yasal ve kurumsal düzeyde yeni düzenlemeler de yapmıştır.

Anayasa'daki düzenlemelere (2020) ek olarak Rusya Federasyonu Devlet Dili Hakkında Kanun (2018), Rusya Federasyonu Eğitim Kanunu (2012), Rusya Federasyonu İnanç Özgürlüğü ve Dini Kuruluşlar Kanunu (2015), Ulusal Azınlıkların Korunmasına İlişkin

Çerçeve Sözleşmenin Onaylanması Hakkındaki Kanun (1998), Rusya Federasyonu'nda Yerel Özyönetim Teşkilatının Genel İlkeleri Hakkındaki Kanun (2003), Etnik Topluluklar ve Dinler Arası İlişkilerde Çatışma İhtimallerinin Erken Önlenmesi Amacıyla Devlet Bilgi Sistemi Hakkında Yönetmelikte Değişiklik Yapılması Hakkında Hükümet Kararnamesi (2020), Rusya Federasyonu'ndaki Sayıları Az Olan Yerli Halkların Haklarının Garantisi Altına Alınması Hakkında Kanun (2019), Rusya Federasyonu'nu Oluşturan İdari Birimlerindeki Devlet Kurumları, Yerel Yönetimlerin Etnik Topluluklar Arasındaki İlişkilerdeki Yetki ve Sorumluluklarının Belirlenmesine İlişkin Bazı Yasalarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kararname (2013) ve 2025 Yılına Kadar Rusya Federasyonu Devlet Milliyetler Politika Stratejisi (2013) gibi düzenlemeleri bu kapsamda gösterebiliriz (RF Adalet Bakanlığı, 2023). Bu yasal düzenlemelerin yanında Rusya Federasyonu'ndaki çokkültürcü politikaların ihlal edilmesi halinde gerekli önlemlerin alınması konusunda idare ve ceza mevzuatında da çeşitli değişiklikler yapılmıştır.

Yasal çerçeve temelinde, daha önce çeşitli kurum ve kuruluşlar uhdesindeki yapılar tarafından icra edilen Rusya Federasyonu'ndaki milli, etnik, dini ve kültürel çeşitliliğin yönetimi için 2015 yılında Federal Etnik İşler Ajansı (FEİA) oluşturulmuştur. Hükümete bağlı olarak faaliyet yürüten Ajans'ın 85 idari birimde yerel temsilciliği bulunmaktadır. Ajans bünyesinde Etnik Topluluklara Yönelik Devlet Politikası Dairesi, Etnik ve Dini Gruplar Arasındaki İlişkileri İzleme, Aşırılıkları Önleme ve Dini Kuruluşlarla İletişim Dairesi'nin yanı sıra yerli halklar dışında göçmenlere yönelik çalışmalar yapan Analiz, Tahmin ve Yabancı Vatandaşlar Dairesi de bulunmaktadır (FEİA, 2023). İzleyen bölümde Rusya'nın mevcut çokkültürcü politikaları dil, eğitim ve din kurumları üzerinden incelenecektir.

Dil ve Eğitimde Çokkültürcülük

Yasal düzenlemeler açısından bakıldığında Rusya Anayasasının 26'ncı maddesinin 2'inci fıkrasına göre herkes, iletişim, eğitim ve öğretim dâhil olmak üzere günlük yaşamında anadilini kullanma hakkına sahiptir. Bununla birlikte 2020 yılında yapılan referandumla "Rusya Federasyonu'nun tüm topraklarındaki devlet dilinin, Federasyonun çok uluslu birliğinin eşit halklarından birisi ve devlet kurucu milletin dili olan Rusça olduğu" (Md. 68-1-2) hükmü getirilmiş devamında ise federal birimlerin "kendi dillerini kullanabilecekleri" ancak devlet organlarında, yerel yönetimlerde ve diğer kamu kuruluşlarında federe birimlerin dillerinin yanında Rusçanın zorunlu olarak devlet dili olarak kullanılacağı belirtilmiştir (RF Anayasası, 2020). Anayasa ile genel çerçevesi çizilen dil ve eğitim ile ilgili hususlar yasalarla detaylandırılmıştır. Rusya Federasyonu Devlet Dili Hakkında Kanun'da Rusçanın, Federasyon genelinde devlet dili olduğu ifade edilerek, bu hususun çok uluslu ve çok dilli halklar arasındaki "etnik bağları güçlendiren ve karşılıklı anlayışı destekleyen" (Md. 1-4 /5), "manevi kültürü geliştiren ve zenginleştiren" yönüne vurgu yapılmıştır. 2013 ve 2021 tarihli değişikliklerle Rusça ile birlikte diğer "bütün dillerin

devletin koruması altında olduğu” yazı dili olmayan halkların kendi ana dillerinde bir yazı dili yaratma haklarının olduğu ve bu çabaların devlet tarafından destekleneceği yönünde ilave düzenlemeler de yapılmıştır (RF Dil Kanunu, 2022).

Dil ve eğitim hem Çarlık Rusyası hem de SSCB döneminde kullanılan en başta gelen asimilasyon politika araçlarından birisi olmuştur. 19. yüzyılın başlarında Türkolog ve aynı zamanda bir misyoner olan Nikolay İlminskiy’inin öncülüğünde başlatılan dil ve eğitim politikalarının Rus olmayan halklar üzerinde günümüze yansıyan yıkıcı sonuçları olmuştur (Topsakal, 2010, s. 50-51). Rusya Federasyonu ve diğer eski Sovyetler Birliği Cumhuriyetlerinde iletişim ve eğitim dilinin, azımsanmayacak oranda hala Rusça olarak devam ediyor olması (Fierman, 2006, s. 98-116) bunun en somut göstergelerinden birisidir. Rusya’nın, hem Federasyon içerisinde hem de bölgede Rusçanın hâkim dil olarak kalması yönündeki çabaları bugün de devam etmektedir. Mevcut durumda Rusya Federasyonu genelinde 277 dil ve diyalekt bulunmaktadır, bunların 37’si devlet dili statüsüne sahiptir. Bunlardan 24’ü eğitim sisteminde kullanılırken 81’i ise seçmeli ders olarak okutulmaktadır. Mevcut 85 idari birimin (constituent entity) 28’inde anadil, olarak Rusça kabul edilirken 57’sinde ise ilgili idari birimlerdeki hâkim diller anadil olarak kabul edilmiştir (Council of Europe, 2021)

Dil ve eğitim kanunlarında yapılan değişiklikler öncesinde federe birimlerdeki dil eğitimi, federal yasalara uygun olarak yerel idarelerin uhdesinde okul müfredatına eklenmek suretiyle gerçekleştirilebiliyordu. Bu çerçevede özerk cumhuriyetlerden bazılarında ilgili millî diller zorunlu iken Tataristan ve Çeçenistan’da Tatarca ve Çeçence ile Rusça birlikte kullanılıyordu (Jankiewicz, Knyaginina vd., 2020, s. 71). Yeni düzenlemeler sonrasında eğitimde Rusçanın zorunlu dil haline getirilmiş olması, bu yöndeki talepleri tırpanlamıştır.

Dil politikaları ile yakından ilişkili olan Eğitim Kanunu’nda eğitimin seküler doğasına dikkat çekilerek eğitim politikalarının, Rusya Federasyonu genelindeki etnokültürlerin ve geleneklerin korunup geliştirilmesini (Md 4-6) hedeflediği ifade edilmektedir. Kanunun 2018 tarihli değişiklik öncesi halinde, eğitim mevzuatına uygun olarak herkesin eğitim görmek istediği dili özgürce seçebilme hakkına sahip olduğu (Md. 9) hükmü bulunmaktaydı. Bu doğrultuda ders kitapları ve müfredatta ulusal halklar ile etnik ve kültürel azınlıkların tarihi, kültürü, edebiyatı ve dillerinin geliştirilmesine yönelik düzenlemeler yapılmıştır (Salekhova ve Grigorieva, 2017, s. 437). Federasyon bünyesindeki 85 idari birimden anadilini Rusça dışında bir dil olarak seçen 57 idari birimden sadece 12’sinde genel eğitim 16 farklı anadilde yapılabilmektedir. Bu kapsamda 2.402 genel eğitim kurumunda 339.405 öğrenci eğitim görmektedir. Devlet, yerel dilde eğitimin verildiği 16 ana dil için 101 program geliştirmiş, 11 anadilde 222 ders kitabı hazırlamıştır. Bu çerçevede yerel idarelerde tarih, coğrafya ve edebiyat gibi dersler ilgili dillerde verilebilmektedir (Council of Europe, 2021, s. 99). Öte yandan Moskova yönetimi, iklim ve

coğrafi olarak zor koşullarda yaşayan yerel topluluklardaki genel eğitim için mali yardımlar ile Rusça öğretimi konusunda eğitimci desteği sağlamaktadır. Buna ek olarak nüfusları tehlikede olan yerel toplulukların kendi dil ve kültürlerini muhafaza etmeleri için özel programlar da yürütülmektedir.

Ancak 2018 yılında Eğitim Kanunu'nda yapılan değişikliklerle (Md. 11-5.1) bu maddenin içeriği boşaltılmıştır. Çünkü söz konusu değişikliklerle Rusya Federasyonu genelindeki okul öncesi ve ilk kademe eğitim kurumlarında Rusça zorunlu dil olarak kabul edilmiş, federal birimlerin kendi dilleri ise seçmeli hale getirilmiştir (RF Eğitim Kanunu, 2022). Kanun değişikliğinin hazırlık sürecinde federe birimlerdeki yerel eğitim personelinin yetersizliği, daha önce zorunlu olarak öğretilen Rusça dışındaki diğer dillerin seçmeli hale getirilmesine gerekçe olarak gösterilmiştir. Söz konusu değişikliklerle bütün federe birimlerinde iletişimin yanında eğitimde de Rusçanın tek hâkim dil olarak yaygınlaştırılmasının hedeflendiği açıktır. Yaşanan bu süreç, anayasadaki garantiler ile ilgili mevzuatta sıkça yer verilen hak ve özgürlükler ve resmi anlatılarla örtüşmemektedir. Anayasanın dil ve eğitime ilişkin hükümlerine açıkça aykırı olan ve çokkültürlü yapıyı tehdit eden bu adım, SSCB dönemi asimilasyon politikalarını anımsattığı gerekçesiyle eleştirilere neden olurken (Jankiewicz vd., 2020, s. 90) başta Tataristan olmak üzere bazı cumhuriyetlerde de tepkiyle karşılanmıştır.

Dini Alanda Çokkültürcülük

Etnisite ve dini inanç arasında yakın bir ilişki bulunduğu yukarıda belirtilen yasal ve kurumsal düzenlemelerin, dil ve eğitim gibi din politikaları ile de doğrudan ya da dolaylı olarak ilişkisi bulunmaktadır. Nitekim ilgili yasal düzenlemelerin başlık ve içeriklerinde milliyet, etnisite ve din çoğu zaman birlikte geçmektedir. Rusya'da Hristiyanlık, İslam, Yahudilik ve Budizm gibi geleneksel dünya dinleri olarak kabul edilen dinlerle birlikte kayıtlı olarak faaliyet yürüten onlarca inanç grubu bulunmaktadır. Rusya yönetimi, etnik ve dini topluluklar arasındaki uyuma aşırı önem vermekte, başta ırkçılık, aşırılık ve nefret suçları ile inançlara karşı sergilenebilecek aşağılayıcı tutum ve davranışlara ilgili yasal düzenlemeler çerçevesinde ağır cezalar uygulamaktadır.

Rusya Federasyonu Anayasasında devletin seküler olduğu (Md. 14-1) ve Federasyondaki bütün inanç gruplarına ait dini grupların kanun önünde eşit olduğu (Md. 14-2) hükümleri bulunmaktadır (RF Anayasası, 2020). 2015 yılında değişiklikler yapılan 1997 tarihli İnanç Özgürlüğü ve Dini Kuruluşlar Kanunu'nun girişinde Rusya halklarının tarihi mirasının ayrılmaz bir parçası olan Hristiyanlık, İslam, Budizm ve Yahudiliğe açık bir atıf yapılırken, Ortodoks inancının Rusya'nın tarihi, manevi ve kültürel gelişmesindeki rolüne özel bir vurgu yapılmıştır. Kanunun devamında, anayasa ve uluslararası hukuktan kaynaklanan vicdan ve din özgürlüğünün hiçbir düzenleme ile kısıtlanamayacağı (Md. 2-3), Federasyon genelinde bütün vatandaşların herhangi bir inanca inanma ya da inanmama, din eğitimi alabilme, dini vecibelerini yerine getirme ve örgütlenme özgürlüğünün olduğu

belirtilmektedir. Rusya Federasyonu boyunca hiçbir idari birim herhangi bir inancı devlet dini ya da zorunlu olarak kabul edemez (Md. 4-1). Kanuna göre herkes bireysel ya da toplu olarak din eğitimi alma hakkına sahip olmakla (Md. 5-1) birlikte din eğitimi sadece resmi olarak kayıtlı dini kuruluşlarda, yetkilendirilmiş kişiler tarafından verilebilmektedir (Md. 5-3) Kanunda 2021 yılında yapılan değişikliklerle toplu bir etkinlik yapmayı planlayan dini kuruluşun, önceden etkinliğin adını, kapsamını, yerini ve katılacakların kimlik bilgilerini ilgili yerel birimlere bildirme zorunluluğu ve eğitim ve törenlerde kullanılacak dini materyal için önceden bildirim yükümlülüğü getirilmiştir (RF Din Kanunu, 1997).

Anayasal olarak seküler ilkeleri benimseyen Rusya'da kamu eğitim kurumlarında herhangi bir inanca ait dini eğitimin verilmesi mümkün değildir. Bunun yerine geleneksel olarak tanımlanan Hristiyanlık, İslam, Yahudilik ve Budizm hakkında genel bilgilerin verildiği ve aynı zamanda farklı inanç grupları arasındaki saygı ve hoşgörünün yerleştirilmesinin amaçlandığı *Dini Kültürler ve Seküler Etiğin Temelleri* adlı ders, zorunlu olarak 4. ve 5. sınıf müfredatına eklenmiştir. Söz konusu derste öğrenci ve ebeveynlere seçmeli olarak *Seküler Etik, Ortodoks Kültürü ve Dünya Dinleri* adı altında farklı seçenekler sunulmaktadır (Clay, 2015, s. 51).

Rusya devleti kayıt olmak şartıyla resmi olarak tanınan inanç gruplarının sivil toplum yapılanmalarına izin vermektedir. 2021 yılı itibarıyla büyük çoğunluğu 4 geleneksel dine ait olan 30 binin üzerinde dini kuruluş bulunmaktadır (Council of Europe, 2021). Buna rağmen inanç ve ibadet özgürlüğüne ilişkin ciddi eleştiriler bulunmaktadır. Belirlenmiş mekanlar dışında dini ayin ve törenler için önceden izin alınması zorunluluğu, dini kuruluşların kayıt süreçlerinde yaşanan sorunlar, küçük ihmaller karşısında uygulanan ağır idari ve para cezaları bunlardan bazıları olarak verilebilir (state.gov, 2021). Bunların dışında İnanç Özgürlüğü ve Dini Kuruluşlar Kanunu'nun girişinde Ortodoks inancının Rusya'nın tarihi, manevi ve kültürel gelişmesindeki rolüne yapılan açık vurgu, yüzlerce yıldır aynı kaderi paylaşan diğer inanç gruplarına sahip halklar ve topluluklarda ötekilik algısını ve duygusunu perçinlemektedir.

Tartışma

Kanada, ABD ve bazı Avrupa ülkelerinin yanı sıra emperyal bir geçmişi olan Rusya da sahip olduğu etnik, dini ve kültürel çeşitliliği ile çokkültürlülük kapsamında incelenen devletlerden birisidir. Aslında Rusya, modern çağın en eski çokkültürlü devletlerinden birisi olarak kabul edilebilir. Bununla birlikte Çarlık Rusyası ve SSCB dönemleri dahil olmak üzere tarihsel süreçte oluşan tecrübe ve gelenek, Rusya'nın, çokkültürcü politikalar açısından söz konusu bu ülkelerle geçmişte olduğu gibi bugün de karşılaştırılabilmesini mümkün kılmamaktadır. Farklı bir ligde bulunsa da sahip olduğu 193 millî ve etnik unsur, 100'ün üzerinde konuşulan dil ve onlarca inanç grubu ile Rusya, federal devlet yapısını devam ettirmek için geçmişte olduğu gibi bugün de söz konusu bu çeşitliliği yönetebilmek için belirli ölçülerde de olsa çokkültürcü yaklaşımı benimsemek durumundadır.

Tıpkı SSCB'nin ilk dönemlerinde olduğu gibi Glasnost ve Perestrojka sürecinin etkisiyle 1990'ların başında Rusya, diğer federe birimlere karşı adem-i merkeziyetçi ve liberal bir tutum sergilemiştir. Bunun sonucunda bağımsızlıklarını ilan eden cumhuriyetler dışındaki diğer federe birimlerde de milli, etnik ve dini bir canlanma ve hareketlenme başlamıştır. Dönemin ekonomik ve siyasi şartları gereği bu gelişmeler karşısında kısa bir süre de olsa sessiz kalan Moskova, Putin'in başbakanlık dönemine denk gelen Çeçenistan müdahalesi ile pozisyonunu değiştirmiş ve kısa bir süre içerisinde bütün federe birimlerdeki hâkimiyetini yeniden sağlamıştır. Putin'in üçüncü başkanlık döneminden (2012) sonra Rusya iç siyasetinde ve çokkültürcü politikalarında önemli değişimler yaşanmıştır. Bu durum, başta anayasa olmak üzere ilgili mevzuatta yapılan değişiklikler ve düzenlemelerde açıkça görülmektedir. Bu değişim, zaten federal mevzuata ve uluslararası sözleşmelere uyulmadığı (Jankiewicz vd., 2020, s. 90) gerekçesi ile sıkça eleştirilere muhatap olan yönetimin çokkültürcü politikalarını menfi yönde etkilemektedir.

Çağdaş çokkültürcü uygulamalar dikkate alındığında Rusya'daki çokkültürcü politikaların güvenlik odaklı olduğu, tıpkı SSCB döneminde olduğu gibi esastan çok şekli bir yaklaşımı yansıttığı söylenebilir. Dolayısıyla yasalar ve ilgili mevzuatın uygulamadaki karşılığı, kültürel çeşitliliğin sembolik göstergeleri olan müzik, folklor, festivaller ve yerel kıyafetlerin görünürlüğünü sağlamanın ötesine gidememektedir (Kymlicka, 2012, s. 7). Milli, etnik, dini ve kültürel çeşitliliğin etkin yönetimi için 2015 yılında oluşturulan Federal Etnik İşler Ajansı'nı ve onun federe birimlerdeki temsilciliklerini ve etnokültürel merkezlerin faaliyetlerini de bu kapsamda değerlendirmek mümkündür. Benzer şekilde eski SSCB coğrafyasındaki etnik ve kültürel topluluklar arasında barış ve birlikte yaşama kültürü temelinde iletişimin geliştirilmesini amaçlayan (Eurasia-Assembly, 2022) Avrasya Halklar Asamblesi'nin çalışmalarının da bahsedilen çerçevenin dışına çıktığını ifade etmek mümkün değildir. Bu yaklaşım federal yapının ve toplumsal uyumun korunması için merkezi ve yerel idarelerin etnik ve kültürel farklılıkların farkında olmasını ve bu farklı grupların asgari düzeyde de olsa birbirlerinin kökenine, inancına ve kültürüne saygı duymasını temin etmekle sınırlı tutulmuş gibi görünmektedir. Dil Kanununda yapılan değişiklik sonrası Tataristan'da ortaya çıkan tepkiler karşısında sergilenen tutum ve benzer gelişmelerde görülen güvenlik odaklı söz konusu bu yaklaşım, kendiliğinden ortaya çıkan farklı kültürel grupların taleplerini görmezden gelebilmekte, beklenmedik ve olağanüstü gelişmeler karşısında aşırı tepkisel davranabilmektedir (Antonova, 2007, s. 26).

Özetle, Rusya örneğinde olduğu üzere çokkültürcü politikaların şekillenmesinde her devletin, kendi tarihi, coğrafi, siyasal ve toplumsal koşullarının ve dinamiklerinin esas belirleyici olduğu görülmektedir. Dolayısıyla, bütün eleştirilere rağmen Batılı siyaset teorileri, çokkültürcülük alanında Rusya dâhil olmak üzere eski Sovyetler Birliği ülkeleri ve Doğu Avrupa ülkeleri için çok da somut bir şeyler önerebilmiş değildir (Kymlicka, 2001, s. 14-15). Çünkü Batıdaki kültürel çeşitliliğin oluşum süreci ve mevcut koşullar ile Rusya,

Doğu Avrupa, Orta Asya ve hatta Balkanlardaki tarihsel süreç ve toplumsal dinamikler benzeşmemektedir. Ancak bütün bunlardan bağımsız olarak Rusya'nın, yüzyıllardır birlikte yaşadığı uluslar, toplumlar ve topluluklara yönelik karşılıklı saygı temelinde birlikte yaşama ve ortak gelecek vadeden bir ideoloji geliştirmekte başarılı olamadığını da belirtmek gerekir. 1990'ların ortalarında tekrar canlandırılan Avrasyacılık düşüncesinin de, özellikle 2012 sonrası yaşanan gelişmeleri dikkate aldığımızda etnik Rus toplumu dışında bir karşılığının olmadığı görülmüştür.

Sonuç

Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrası teşkil edilen federal yapı, 2000 sonrası dönemde sürekli artan bir ivme ile merkezileşmektedir. Diğer federal devletlerle kıyaslandığında Çarlık Rusyası ve SSCB geçmişinden kaynaklanan kendine özgü yapısı ile Rusya Federasyonu'nda yerel birimlerle Moskova arasında her alanda açıkça görülen asimetrik bir ilişki bulunmaktadır. Söz konusu asimetrik ilişki, Moskova'nın çokkültürcü politikalarına yansımaktadır. Mevzuat açısından bakıldığında, 2015 sonrası yapılan bir kısım düzenlemeler hariç tutulursa Rusya Federasyonu yasalarında ve alt mevzuatında çokkültürlülüğü dikkate alan ve koruyan çok sayıda düzenleme ve bu doğrultuda ihdas edilen çeşitli kuruluşlar olduğu görülmektedir. Ancak 2015 ve 2021 yıllarında din kanununda, 2018 yılında eğitim kanununda, 2020 yılında Anayasa'da yapılan değişiklikler ve düzenlemeler, genel çerçevede belirlenen çokkültürcü yaklaşımın merkezi siyasi irade tarafından çok da benimsenmediğini göstermiştir.

Eğitim kanununda 2018 yılında yapılan değişiklik öncesinde 85 federe birimin 24'ünde Rusça dışındaki ilgili yerel dillerde eğitim imkânı bulunurken bu hak söz konusu düzenleme ile rafa kaldırılmıştır. Çokkültürcülüğün önemli göstergelerinden birisi olan anadilin statüsü de 2021 yılında Rusya Federasyonu Devlet Dili Hakkında Kanun'da yapılan değişiklikle oldukça dezavantajlı bir duruma düşürülmüştür. Çarlık Rusyası ve SSCB dönemlerinde uygulanan dil politikaları ile asimile edilen federe birimlerdeki halk, 21. yüzyılda benzer tablo ile karşı karşıya kalmıştır. Neticede Rus kökenli olmamasına rağmen anadilini Rusça olarak beyan etmek zorunda kalan ancak ona da bilimsel literatürü takip edecek kadar hâkim olmayan adeta anadili olmayan nesiller yetişmiştir. Bu da doğal olarak yükseköğretim kurumlarının niteliklerine ve buralardaki araştırmacıların bilimsel araştırmalarına yansımaktadır. 2015 ve 2021 tarihlerinde din kanununda yapılan düzenlemeler de, bir dizi kısıtlamalara neden olmuşsa da dil ve eğitim kanunlarında yapılan değişikliklere gösterilen tepkilere benzer sonuçlara neden olmamıştır.

Özetle, çalışma boyunca incelenen dil, eğitim ve dini alana yönelik çokkültürcü politikalarında Rusya'nın son on yıllık karnesinin pek iç açıcı olmadığı değerlendirilebilir. Güvenlik eksenli bir yaklaşımın benimsendiği çokkültürcü politikalar, özellikle de dil ve eğitim alanlarındaki kısıtlamalar, Rus olmayan halkları ve toplulukları rahatsız etmiştir. Moskova'nın, bu durumu dikkate alarak yüzyıllardır aynı coğrafyayı ve kaderi paylaştığı

halk ve topluluklara kimliklerini koruyacakları ve geliştirecekleri asgari şartları oluşturması hem evrensel hak ve özgürlükler açısından hem de toplumsal barış ve uyum açısından önem arz etmektedir.

Extended Abstract

History is a witness of the continuous spatial mobility of human beings for political, economic, ecological and other reasons. The nationalist movements that left their mark on the 19th century and the wars and new developments that followed accelerated this process. Multiculturalism has become one of the fundamental phenomena of today's societies and is also a result of this process. It is possible to come across many definitions of what multiculturalism is and how it is perceived that all have ideological, political and social implications. To summarize some of them, multiculturalism is the state's neutrality towards all cultural groups and identities, and equal treatment of minorities, immigrants, and indigenous communities. It is the management of diversity through state policies. Additionally, multiculturalism is an alternative ideology to more or less assimilation. It is a political system based on liberal democratic principles.

However, the political and social conditions formed in the historical process directly affect the multicultural policies of every country. For this reason, it is not possible to show an ideal or generally accepted model in multicultural practices. On the contrary, it can be said that each country has its own unique model. Russia is one of the oldest multicultural states in the modern era. With its 193 national and ethnic constituents and over 100 languages spoken and dozens of belief groups, Russia needs to adopt a multicultural approach, to a certain extent, in order to manage this diversity. Just like in the early periods of the USSR, Russia exhibited a decentralized and liberal attitude towards other federative units in the early 1990s, under the influence of the Glasnost and Perestroika process. As a result of this, a national, ethnic and religious revival started in other federative units, outside of the republics that declared their independence. However, after Putin's third presidency, significant changes occurred in Russia's domestic politics and multicultural policies. This situation is clearly seen in the amendments and regulations made in the relevant legislation, especially in the constitution.

Considering contemporary multicultural practices, it can be said that multiculturalist policies in Russia are security-oriented, reflecting a formal approach rather than a fundamental one, just like in the USSR period. Therefore, the implementation of the laws and related legislation cannot go beyond providing the visibility of music, folklore, festivals and traditional outfits as symbolic indicators of cultural diversity. It is possible to evaluate the Federal Ethnic Affairs Agency, which was established in 2015 for the effective management of national, ethnic, religious and cultural diversity, and its representatives in federated units and the activities of ethnocultural centers within this scope.

In summary, as in the example of Russia, it is seen that every country's own historical, geographical, political, and social conditions, and dynamics are the main determinants in shaping multicultural policies. Therefore, despite all criticism, Western political theories have not been able to offer anything concrete in the field of multiculturalism for the former Soviet Union countries, including Russia, and Eastern European countries. The formation process and current conditions of cultural diversity in the West do not match the historical process and social dynamics in Russia, Eastern Europe and Central Asia. However, regardless of this, it should be noted that Russia has not been successful in developing a promising ideology and coexistence on the basis of mutual respect for the nations, societies and communities with which it has lived for centuries. The idea of Eurasianism, which was revived in the mid-1990s, has no counterpart outside the ethnic Russian people, especially when we consider the developments after 2012. In light of the policies over the last ten years, Russia's multicultural policies towards language, education and religion are not very encouraging.

Orcid

Suat Beylur <https://orcid.org/0000-0002-1508-8477>

Kaynakça

- Adilbayev, A. (2002). Çarlık Döneminde Kazak Topraklarında Yürütülen Ruslaştırma Faaliyetleri. *Bilig*, 23, 67-90.
- Alp, A. (2013). Rus Çarlığında Müftülüklerin Kuruluşu ve Gelişimi. *Akademik Bakış*, 7 (13), 117-125.
- Anık, M. (2012). Çokkültürcülük ve Osmanlı Devleti. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 27, 117-130.
- Antonova, V. (2007). Diversity Management and Concepts of Multiculturalism in Russia. Budapest. *Central European University Center for Policy Studies*. <http://pdc.ceu.hu/archive/00003713/01/victoria.antonova.pdf> (Erişim tarihi: 17.09.2022).
- Banting, K. ve Kymlica, W. (2013). Is There Really a Retreat From Multiculturalism Policies? New Evidence from the Multiculturalism Policy Index. *Comparative European Politics*. 11, 577-598. <https://doi.org/10.1057/cep.2013.12>
- Beylur, S. (2021). Eurasianism; From Ideology to Political and Economic Integration. *Oriental Studies*, 2, 97. <https://doi.org/10.26577/JOS.2021.v97.i2.05>
- Beylur, S. (2022). Göç ve Çokkültürlülük Üzerine Genel Bir Değerlendirme. *Eurasian Research Institute ERI e-bulletin*, 342. <https://www.eurasian-research.org/publication/a-general-evaluation-on-migration-and-multiculturalism/?lang=tr> (Erişim tarihi: 01.12.2022).
- Boris Yel'tin Presidential Library. (2022). The Declaration of the Rights of the Peoples of Russia. <https://www.prlib.ru/en/history/619724> (Erişim tarihi: 02.1.2023).
- Clay, E. (2015). Multiculturalism and Religious Education in the Russian Federation: The Fundamentals of Religious Cultures and Secular Ethics. *State, Religion and Church* 2 (1), 44-74.
- Council of Europe. (2021). Fifth Report submitted by the Russian Federation. <https://rm.coe.int/5th-sr-russian-federation-en/1680a2234b> (Erişim tarihi: 24.11.2022).
- Erşahin, S. (1998). Sovyet Türkistan'ında İslam ve Dindarlık. *İslami Araştırmalar Dergisi*, 11 (1),

- http://isamveri.org/pdfdrg/D00064/1998_1-2/1998_1-2_ERSAHINS.pdf. (Erişim tarihi: 11.10.2022).
- Eurasia-assembly. (2022). Mission, aim, objectives. <http://eurasia-assembly.org/en/mission-aim-objectives> (Erişim: 26.11.2022).
- FEİA. (2023). Struktura Federal'nogo agentstva po delam natsional'nostey. <https://fadn.gov.ru/agency/struktura>. (Erişim tarihi:19.12.2022).
- Fierman, W. (2006). Language and Education in Post-Soviet Kazakhstan: Kazakh-Medium Instruction in Urban Schools. *The Russian Review*, 65(1), 98–116. <http://www.jstor.org/stable/3664037> (Erişim tarihi: 23.12.2022).
- Isın, E. (2006). Multiculturalism. Ed. Bryan S. Turner, *The Cambridge Dictionary of Sociology*. Cambridge, Cambridge University Press.
- İsmayilov, M. (2011). *Avrasyacılık; Mukayeseli Bir Okuma Türkiye ve Rusya Örneği*. Ankara, Doğubatı.
- İsmayilov, M. (2012). Avrasyacı Lev. N. Gumilev'in Tarih Görüşünde Türk Entnosunun Etnogenezisi Meselesi. *Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVİD)*, 1 (1), 1-27.
- Jang, Y. (2018). *The Road Home: The Role of Ethnicity in the post-Soviet Migration*. LSE Economic History Working Papers, No: 290. <https://eprints.lse.ac.uk/90574/1/WP290.pdf> (Erişim tarihi: 02.09.2022).
- Jankiewicz, S., Knyaginina, N., ve Prina, F. (2020). Linguistic Rights and Education in the Republics of the Russian Federation: Towards Unity through Uniformity. *Review of Central and East European Law*, 45, 59-91. https://brill.com/view/journals/rela/45/1/article-p59_59.xml?language=en (Erişim tarihi: 11.01.2022).
- Kurat, A. N. (1987). *Rusya Tarihi: Başlangıçtan 1917'ye Kadar*. Ankara, TTK.
- Kymlicka, W. (1995). *Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights*. Oxford, UK: Oxford University Press.
- Kymlicka, W. (2001). *Western Political Theory and Ethnic Relations in Eastern Europe*. Oxford, Oxford University Press.
- Kymlicka, W. (2012). *Multiculturalism: Success, Failure, and the Future*. Washington, Migration Policy Institute.
- Liber, G. (1991). Korenizatsiia: Restructuring Soviet nationality policy in the 1920s. *Ethnic and Racial Studies*, 14 (1), 15-23, DOI: 10.1080/01419870.1991.9993696
- Linhard, T. (2022). In that Precarious Exilic Realm: Edward Said's Andalusian Journeys. <https://www.iemed.org/publication/in-that-precarious-exilic-realm-edward-saids-andalusian-journeys/> (Erişim: 10.11.2022).
- Lyne, M. ve Jupp J. (2011). *Multiculturalism and Integration A Harmonious Relationship*. Canberra, ANUE Press the Australian National University Canberra.
- Özensel, E. (2012). Çokkültürlülük Uygulaması Olarak Kanada Çokkültürlülüğü. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 7, 1.
- Özensel, E. (2023). Çokkültürlülük. https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/cok_kulturluluk (Erişim tarihi: 01.09.2023).
- Runblom, H. (1994). Swedish Multiculturalism in a Comparative European Perspective. *Sociological Forum*, 9 (4), 624.
- RF Adalet Bakanlığı. (2022). Rusya Federasyonu Din Kanunu. <https://minjust.gov.ru/en/> (Erişim tarihi:14.01.2022).
- RF Adalet Bakanlığı (2022). Rusya Federasyonu Devlet Dili Hakkında Kanun. <https://minjust.gov.ru/en/> (Erişim tarihi: 14.01.2022).

- RF Adalet Bakanlığı. (2022). Rusya Federasyonu Eğitim Kanunu. <https://minjust.gov.ru/en/> (Erişim tarihi:14.01.2022).
- RF Adalet Bakanlığı (2022). Rusya Federasyonu Devlet Dili Hakkında Kanun. <https://minjust.gov.ru/en/> (Erişim tarihi: 14.01.2022).
- RF Anayasası. (2020). Rusya Federasyonu Anayasası. <http://www.constitution.ru/en/10003000-01.htm> (Erişim tarihi:14.01.2022).
- Salekhova, L. ve Grigorieieva, K. (2017). Proceedings of INTED2017 Conference 6th-8th March. Valencia. Spain.
- SSCB Anayasası. (1977). Constitution (Fundamental Law) of the Union of Soviet Socialist Republics <https://www.departments.bucknell.edu/russian/const/1977toc.html> (Erişim tarihi:11.12.22).
- State.gov (2021). 2021 Report on International Religious Freedom: Russia. <https://www.state.gov/reports/2021-report-on-international-religious-freedom/russia/#:~:text=The%20human%20rights%20NGO%20Memorial,three%20to%20four%20times%20higher> (Erişim tarihi: 20.01.2023).
- Şahin, L. (2016). Rusya Federasyonu'nun Etnik ve Dinsel Yapısı. *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 3 (2), 15-32, DOI: 10.16985/MTAD.2016227939
- Topsakal, İ. (2010). Rus İmparatorluğunda Yeni Ortodoks Yapılanma: İliminskiy ve Sistemi. *Tarih Dergisi*, 51, 47-71.
- Vucinich, A. (1950). The Structure of Factory Control in the Soviet Union. *American Sociological Review*, Cilt:15, Sayı: 2, s. 179–186 Alındığı yer: <https://doi.org/10.2307/2086781>
- Zubok, V. M. (2021). *Collapse: The Fall of the Soviet Union*. Yale University Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctv1zvccnm>